

B. J. Spinoza
Spinoza Kring Soest

SPINOZA'S POLITIEKE FILOSOFIE

door Maarten van Buuren

Tweede les 23 november 2019

Spinoza in de voetspoor van Calvin

Het Politiek Traktaat gaat over de vraag wat een staat is en over de drie staatsvormen, die er zijn. Daarin staan twee duidelijke regels centraal:

1. De burgers staan hun rechten af aan de overheid om een samenleving ordentelijk te laten verlopen. De overheid moet de wet handhaven. Dat is politiek.
2. De politieke gemeenschap is door onderlinge afspraken nauwer met elkaar betrokken.

In Ethica II wordt er over een lichaam gesproken en dit wordt op meerdere manieren uitgelegd.

1. Lichaam in de natuurlijke zin van het woord.
2. Het menselijk lichaam.
3. De staat.

Spinoza ziet de staat als een sociaal lichaam, waarin de burgers de cellen van de staat zijn, zoals bijvoorbeeld levercellen de bouwstenen van de lever zijn. Als de cellen in de lever niet meer een eenheid vormen, wordt de lever ziek en valt hij uit elkaar.

Zo is dat ook bij een staat. Als de band in de politieke gemeenschap te los is, gaan er rechtsregels ontbreken en gaat het sociale lichaam, net als bij een overledene, over in een staat van ontbinding en keert het uiteindelijk terug naar de natuurstaat.

Hoe was het in Spinoza's tijd met onze Nederlandse staat gesteld?

Daarvoor moeten we even terug naar het eind van de 16e eeuw en met name naar de Bartolomeusnacht in Parijs, waarin de protestanten door de katholieken werden afgeslacht.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

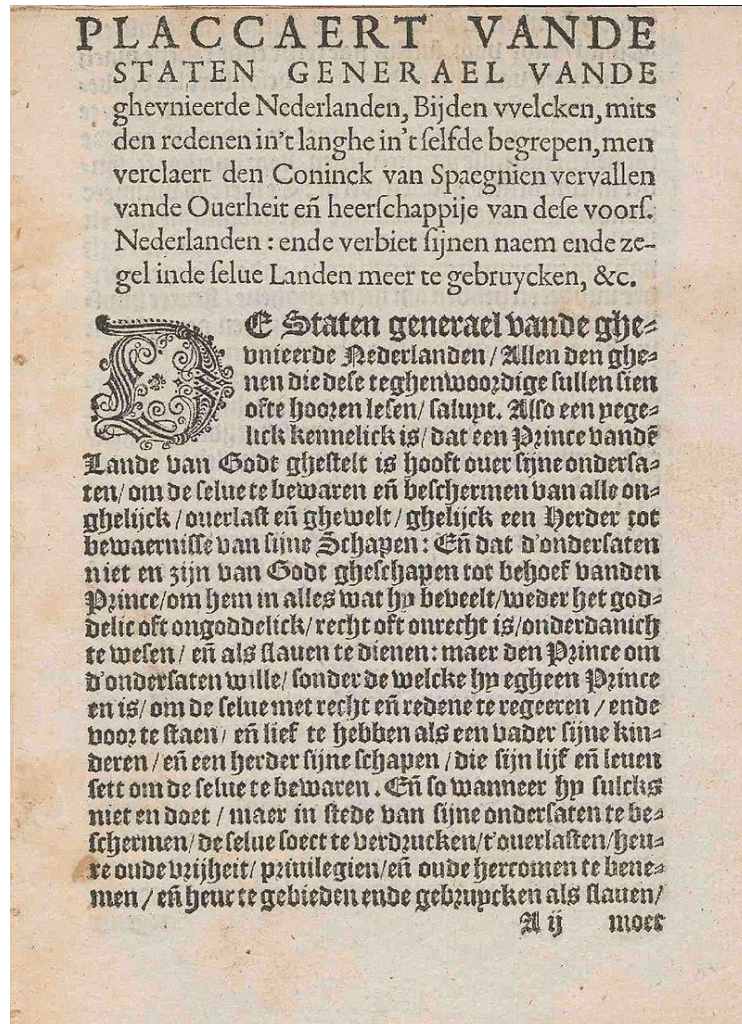
Dit leidde tot de drie geschriften van "De koningbestrijders", waarin de vraag werd gesteld of het de burgers is toegestaan om in opstand te komen tegen de koning en de koning af te zetten als deze te ver is gegaan. Hoeft een koning zich niet te verantwoorden voor de moord op de Hugenoten en moet men alles klakkeloos accepteren wat de koning doet?

De Hugenoten die aan de Bartolomeusnacht hadden weten te ontsnappen, waren naar Nederland gevlucht, waar Filips II aan het bewind was en een streng katholiek regime voerde. Nederland was sinds 1568 verwickeld in de 80-jarige oorlog, die naast een politieke oorlog ook grotendeels een geloofsoorlog was. In navolging van Frankrijk ging men zich hier ook afvragen welk protest we mogen aangaan tegen de religieuze wet die de burgers in hun greep hield en tegen de wreedheden van Filips II met zijn bloedraad. Filips II had die in het leven geroepen om alle protestanten te doden, omdat er geen ander geloof was toegestaan dan het katholicisme.

Uiteindelijk leidde dat tot "De Acte van Verlatinghe" waarmee Filips II aan de kant werd gezet.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Het Plakkaat van Verlatinghe (ook wel Acte van Verlatinghe) is een plakkaat ondertekend op 26 juli 1581, waarin een aantal provinciën van de Habsburgse Nederlanden Filips II afzetten als hun heerser. Het kan worden gezien als de onafhankelijkheidsverklaring van de Nederlanden. Deze daad volgde op de Unie van Utrecht in 1579.

De tekst is gebaseerd op keuren van de verschillende vorstendommen, waarin de vrijheden van steden van vorstendommen waren opgesomd, zoals het Charter van Kortenberg (1312) en de Blijde Inkomst (1356). De tekst is mede gebaseerd op een traktaat van Theodorus Beza uit 1574, *Du droit des Magistrats sur leurs sujets*, geschreven naar aanleiding van de Bartolomeusnacht (augustus 1572), waarin Beza het verzet rechtvaardigt van de hugenoten tegen de tirannie van hun koning.

De Staten verklaarden dat hun vorst Filips II deze vrijheden en rechten had geschonden en verklaarden hem vervallen van de troon. Zijn troon werd verlaten verklaard. Het werd

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

verboden zijn zegel en naam te gebruiken.

Het besluit werd genomen in de vorm van een resolutie op 22 juli 1581 tijdens een gewone vergadering van de Staten-Generaal van de Nederlanden in 's-Gravenhage. De resolutie luidde: *Is huyden resolutie genomen op de verlaetinge vande Conink van Spaengnien, cassatie van zijnen zegel ende cachet, het gebruyck vande zegel vande Generaliteyt, waervan den audiencier es belast een ordonnantie by vorme van placcate te maecken.*

De resolutie werd van overwegingen voorzien door de griffier van de Staten-Generaal, de ervaren jurist Jan van Asseliers. De tekst werd vastgesteld in Den Haag op 26 juli 1581 en volgens overlevering beklonken met een Duc d'Alfs Uitluiding. Het plakkaat werd gedrukt bij de staatsdrukker Charles Silvius in Leiden en zoals gebruikelijk bij wetgeving direct verspreid.

Hoewel het Plakkaat van Verlatinghe geen onmiddellijke praktische gevolgen had, is het van groot symbolisch belang. Hiermee verwierp men voor het eerst officieel het gezag van de koning met als argument dat een volk het recht van opstand heeft wanneer een koning zijn plichten jegens zijn volk niet nakomt en zich als een tiran gedraagt. Dit argument werd nadien ook gebruikt in onafhankelijkheidsverklaringen in andere landen.

Na de ondertekening was de staat van Nederland zoekende naar een andere staatsvorm. Eerst gingen de Staten-Generaal op zoek naar een andere vorst. Asseliers werd in 1584 met La Moulière door de Staten-Generaal als gezant naar Frankrijk gezonden om koning Hendrik III de heerschappij van de lage landen aan te bieden. Deze poging was vergeefs. Pogingen om de hertog van Anjou, Willem van Oranje die in 1584 vermoord werd, koningin Elizabeth I van Engeland of Robert Dudley, graaf van Leicester, op de troon te zetten mislukten eveneens. Uiteindelijk besloot men in 1587 door onder andere de Deductie van Vrancken om een republiek te worden en verder te gaan als de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. In 1588 werd dit een feit.

Er waren echter veel tegenstrijdige belangen en daar is het Politiek Traktaat uit voortgekomen. Het is Spinoza's antwoord op de grote staatkundige problemen en conflicten van zijn tijd.

1. Het quasi monarchale bewind van de stadhouders Willem II en Willem III
2. Het bewind van de raadspensionarissen Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt.

Dit zijn de twee lijnen om het TP te kunnen begrijpen.

Het TP is makkelijker te lezen dan de Ethica, die meer een ultieme puzzel is. Het draait hier om de vraag wat een monarchie, een aristocratie en een democratie betekent. Maarten heeft in zijn vertaling de ruimte omljnd waarbinnen Spinoza op deze grondconcepten voortborduurde. De vraag hierbij is:

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

1. Wat is een republiek?
2. Van welke waarden gaat een republiek uit?

Het TP is afgekeken van de gebroeders De la Courte.

Pieter (1618) en Johan (1622) woonden in Leiden en werden tamelijk radicale democraten en polemisten. Ze gingen allebei naar de universiteit en maakten daarna een Grand Tour door Europa. Bij thuiskomst werden ze opgenomen in de Leidse textielhandel van hun vader, die op jonge leeftijd uit Vlaanderen was gevlucht. Daarmee werden ze 'lakenreders'. Hun wijsheid gebruikten ze niet alleen voor hun koopmanschap, maar zetten die ook in voor hun ideeën over een radicaal democratische staatsinrichting van de Republiek, voor hun anti-monarchistische standpunten, de aard van de mens, de invloed van de geschiedenis, de menselijke verhoudingen en voor het schrijven van fabels met een leerzame en provocatieve strekking. Ze waren polemisten, activisten en politieke theoretici die hun klassieken kenden en beoordeelden. Van Plato en Aristoteles wilden ze niets weten, maar wel op een kritische manier van Cicero, Machiavelli, Hobbes en Guicciardini, met de kanttekening dat ze Machiavelli's verheerlijking van het oude Rome misplaatst vonden. Hoe is het mogelijk, vraagt Pieter de la Court zich af, dat Rome, 'deze moordkuil, dit wolvennest, deze verfoeilijkste en gruwelijkste republiek die ooit op de aardbodem heeft bestaan, door velen zo werd geprezen?' Ging Rome niet ten onder aan de tirannen Caesar en Augustus?

In boeken als *Interest van Holland*, *Politike Weeg-schaal* en *Sinryke Fabulen* fulmineerden ze tegen het stadhouderschap nadat Willem II in 1650 een poging tot staatsgreep had gedaan. Toen hij nog hetzelfde jaar overleed ontstond het eerste stadhouderloze tijdperk, dat door de De la Courts werd aangegrepen om te pleiten voor de definitieve afschaffing van het stadhouderschap en van de regentenoligarchie. De soevereiniteit lag wat hen betreft bij het volk.

Pieter De la Court

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Spinoza neemt in zijn TP hele stukken letterlijk over van hen, maar geeft er een andere strekking aan, waardoor er een ander beeld ontstaat.

SPINOZA IN HET VOETSPOOR VAN CALVIJN

1. MONARCHOMACHEN

Vindiciae contra tyrannos (1579)

Bartholomeusnacht (1572) , inname Den Briel (1572)

Mogen onderdanen in opstand komen tegen koning?

Nee, zegt de Bijbel

Ieder mens moet zich onderwerpen aan de overheden die boven hem staan. Want er is geen overheid dan door God en die er zijn, zijn door God gesteld. Wie zich dus tegen de overheid verzet, wederstaat de instelling Gods, en wie dit doen, zullen een oordeel over zich brengen (Romeinen 13:1-2).

Men kwam tegen de stelling uit Romeinen 13:1-2 in opstand. Zowel in Frankrijk als in Nederland was de vorst ver over de grenzen gegaan. Moorden was niet toegestaan. De omstandigheden waren zo ernstig dat men de vorst afzette, iets waar de gereformeerden tegen waren, omdat die het boek Romeinen uit de bijbel stringent bleven volgen.

Maarten illustreert deze houding van de gereformeerden met onze politicus Willem Aantjes, die als gereformeerde gelovige in de WO II voor de SS koos, omdat hij volgens dit bijbelboek zich moest onderwerpen aan het gezag, dat op dat moment de Duitsers waren.

Maar als een monarch een tiran wordt en tegen de belangen van het volk ingaat, mag de burger dat afkeuren en de vorst afzetten. Deze stelling werd in de oudheid al door Aristoteles en Plato gehanteerd.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Maar volgens de bijbel mag dat dus niet?

Daarin stonden Luther en Calvijn lijnrecht tegenover elkaar.

Luther:

Opstand is nooit toegestaan. De monarch staat boven de wet en hoeft zich daar niet aan te houden.

Calvijn:

Misschien toch wel. De tekst in Romeinen 13 heeft zijn grens.

De vorst heeft verbond met God en met volk en daarmee wederzijdse verplichtingen. Het is een zogenaamd dubbel contract.

1. Met het volk om dat te beschermen.
2. Met God om de wet uit te voeren.

Hij moet als een vader voor zijn volk zorgen en als pater familias bepalen wat goed voor hem is. Maar het gevaar is dat het daarbij mis kan gaan, als hij in dat streven buiten de wet treedt.

In de 17e eeuw hebben we daar met de martelpraktijken en ongefundeerde opsluitingen diverse voorbeelden van gezien.

Een vorst die zich dus niet aan de wet houdt, overtreedt zijn verbond met God en verbreekt daarmee het contract. De vorst wordt dan een tiran en het volk mag zich daar tegen verzetten en de vorst afzetten.

Maar "volk" moet men in deze context niet zien als de mensenmassa. Het is in dit geval de groep aristocraten, die door het volk zijn uitgekozen om de staat te vertegenwoordigen en die in die hoedanigheid protest mogen aantekenen.

Calvijn heeft dan ook een grotere invloed op Nederland gehad dan Luther. Waar Luther predikte dat wij de vorst ten alle tijden moesten gehoorzamen, gaf Calvijn ons een grond in handen om in opstand te komen.

Maarten grijpt hiermee opnieuw terug naar Aantjes. Die was een echte calvinist, dus hij had zich geheel volgens die leer wel kunnen verzetten tegen de Duitsers. Het gewapende verzet in WO II bestond ook vaak uit streng gereformeerden.

Het grote breekpunt bij Filips II en Nederland was dan ook het geloof.

Filips had bij de Blijde Intredes in Gent en Antwerpen het gezag aanvaard door te verklaren zich aan de rechten en privileges van de steden te houden. De Blijde Intredes waren samengesteld naar het voorbeeld van Aragon, waarin de vorst dit verklaart en de volksvertegenwoordigers de soevereiniteit aan de vorst overdragen. Dit betekende dat de soevereiniteit aan het volk toebehoort en de vorst de ambtenaar in dienst van het volk is. Dus dat de volkssoevereiniteit eigenlijk de hoogste macht is. Dit lijkt, zoals Maarten dat uitdrukt, op vloeken in de kerk. Het is ook een verbluffende grondslag waarop wordt voortgeborduurd

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

en in de republiek van groot belang was, want het volk moest controleren of de vorst zich aan de contracten hield.

Filips II wilde niet akkoord gaan met geloofsvrijheid. In het 12-jarig bestand dat door de inspanningen van Oldenbarnevelt werd gesloten was deze geloofsvrijheid even heel dichtbij, maar is uiteindelijk toch mislukt.

Achteraf gezien had het in Frankrijk en Nederland ook anders kunnen verlopen.

De Nederlanders waren bijna allemaal katholiek en in het Wilhelmus staat nog steeds de zin: "De koning van Spanje heb ik altijd geëerd". De reformatie was net op gang gekomen en bestond alleen uit vooruitstrevende intellectuele protestanten, die gewicht in de schaal legden.

Na de afzetting van Filips II stuitte men op het volgende probleem: Waar moet men een legale grondslag vinden om als zeven provinciën zelfstandig door te gaan?

Een vervangende koning vinden was, zoals men bij de Acte van Verlatinghe zag, mislukt. In 1587 besloot men dus om als zelfstandige republiek verder te gaan en stelde men de monarchomachen geschreven op, waarmee ruimte werd gecreëerd voor de grondslagen waarmee de Zeven Provinciën konden beginnen.

Om een einde te maken aan de onevenwichtigheden waaraan de republiek het slachtoffer werd, stelde Spinoza een gemengde staatvorm voor, waarbij de aristocratie in het midden tussen de monarchie en de democratie stond en de godsdienst geen beslissend standpunt mocht innemen. Dit in tegenstelling tot de Synode van Dordrecht waarin kerk en staat vermengd zijn.

In zijn TTP pleit Spinoza ook voor een scheiding van kerk en staat. De kerk mag zich niet bemoeien met staatszaken en dat herhaalt hij in zijn TP. Van kapitaal belang hierin is de stelling dat de macht altijd bij het volk terugkomt. Waarbij zoals al is gezegd 'het volk' niet de bevolking is maar het volkslichaam oftewel de volksvertegenwoordigers.

Dat de koning de functionaris van de staat is, wordt nogmaals benadrukt door Althusius. Althusius was vertegenwoordiger van de stad Emden, een buitenbastion van protestanten. Hij noemt 'volk' een symbiotisch lichaam. De burgers zijn symbioten en de samenleving is een piramidale opbouw van families, gilden en stadsbestuur. Ook hij noemt de volkssoevereiniteit permanent en onvervreemdbaar.

Dit staat lijnrecht tegenover de filosofie van Thomas Hobbes, die de overdracht van de soevereiniteit onomkeerbaar noemt. Hoewel de Angelsaksen beweren dat Spinoza is beïnvloed door Hobbes, is dat dus niet het geval. Spinoza stoelt zijn theorieën direct op die van Hugo de Groot (Grotius), maar die kenden de Angelsaksen niet. Ook ziet we bij Spinoza de grote invloed van Machiavelli.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Althusius vormt de grondslag van het politieke denken van het Nederlandse onafhankelijkheidsstreven, dat geworteld is in de calvinistische politieke theorie. En Spinoza's TP is daar een uitvloeisel van.

Soest, 23 november 2019

Gonny Pasman – Sakkers

Verslag gescreend en goedgekeurd door Maarten van Buuren

Tekst en foto Acte van Verlatinghe overgenomen uit Wikipedia evenals de beschrijving en foto van Pieter en Johan de la Courte.